

Nazəndə HACIYEVA

Gəncə Dövlət Universiteti, dosent avazı

H.CAVİDİN “ANA” VƏ “MARAL” DRAMLARINDA AZƏRBAYCAN QADINI

Azərbaycanda başqa xalqlara nisbətə qadın azadlığı uzun müddət ləngimişdi. Bu məsələlər yalnız Azərbaycan Rusiyanın tərkibinə daxil olandan sonra yada düşmüşdü. Qadının səviyyəsi, maariflənməsi hər şeydən əvvəl xalqın tərəqqisidir. Bu nöqtəyi-nəzərdən cəmiyyətin intellektual cəhətdən yüksəlişində qadının mütləq rolu dənilməzdir. Nənələrimiz, Azərbaycan tarixinə Tomris, Nüşabə, Mehrican xanım, Tuti Bikə kimi dövlət başçıları, Sara Xatun kimi diplomatlar, Məleykə Könüldaş kimi şairələr bəxş etmişlər. Xalqımızın ruhunu, dilini, adət-ənənəsini qoruyub inkişaf etdirən də məhz qadınlarımızdır.

XIX əsrdə ziyalılarımız ədəbiyyatda qadınlarımızı ağıllı, fərasətli, namuslu, ailəsinə, təsərrüfatına idarə edən, nəcabətini qoruyan xanımlar kimi təsvir etmişlər. XX əsrin əvvəllərində, maarifpərvər şair və pedaqoqlarımız; S.Ə.Şirvani, H.B.Zərdabi, M.F.Axundov, N.B.Vəzirov, M.M.Nəvvab, M.T.Sidqi, N.Nərimanov, H.Cavid qadınlarımızdakı qüsurları onların savadsızlığında axtarırdılar. Azərbaycan ziyalıları “Şərqi Rus”, “Həyat”, “İrşad”, “Təkamül”, “Təzə həyat”, “Tərəqqi”, “Səda”, “Sədai-həqq”, “Sədai-vətən”, “İqbal”, “Açıq söz” həm Azərbaycan, həm də rus dilində nəşr edilən “Kaspi”, “Baku”, “Progress”, “Yeni Füyuzat”, “Molla Nəsrəddin”, “Şəlalə”, “İşiq”, “Dirilik” və s. jurnallar öz səhifələrində qadın azadlığı, qadının maariflənməsi, milli mədəniyyətin inkişafı və s. məsələləri mərkəzə çəkib təhlil edirdilər. Bu dövrdə artıq kişilərlə birlikdə qadınlar da /Şəfiqə xanım Əfəndizadə/ qadınları maarifə, mədəniyyətə çağırırdılar. 1917-1920-ci illərdə ictimai-siyasi durum qadın təhsili və azadlığı uğrunda mübarizənin yeni mərhələsini açdı. Oxumuş qadınlarımız milli mədəniyyətlərin tərəqqisində mühüm rol oynamağa başladılar. Həmin illərdə “Doğma xalqının tərəqqisinə çalışan, gələcək nəsə ana dilində təlim-tərbiyə vermək arzusu ilə yaşayan ziyalıları yeni üsulla məktəblər açmağa çalışırdılar” (6.s.19). H.Cavidin ədəbiyyatımıza gəlidiyi illər burjuva-feodal zülmünün aradan qaldırılması, kapitalizmin imperializm mərhələsinə keçid mərhələsi, iqtisadi mədəni inkişafa, əxlaqa, mədəniyyətə meylik dövrü idi. Bu dövrdə millətçilik, şovinizm, mövhumatçılıq, cəhalət, ətalət pislənirdi. Millətləri ittifaqa-dostluğa, qardaşlığa, sülhə-beynəlmiləl ideyalara səsləyirdilər.

Bir pərdəli “Ana” dramındakı hadisələr Dağıstan ərazisində otlu, ağaclı kiçik bir bağçada, kasıb bir daxmada baş vermişdir. Əsərin qəhrəmanı Səlmə ana üç ay nigarənçilik keçirdikdən sonra oğlu Qanpoladdan məktub almışdır. O, məktubu oxutdurmaq üçün qonşuya gedir. İsmət evdə öz-özünə çəkdiyi hicran əzablarından danışır. Bu vaxt guya İsmətə vurulmuş dəliqanlı Orxan dostu İzzətlə peyda olub, özünün İsmətə olan sevgisindən söhbət açmaq istəyir. Evdə qarmon çalan İsmətin Orxandan xəbəri yoxdur. Orxan İsmətin məhəbbətini qazanıb, onu nişanlı Qanpoladdan ayırmaq üçün yollar arayır. Beləliklə Orxan daxmaya keçib, öz eşqini İsmətə anladır.

Orxan

Bütün qızlar əsir ikən eşqimə

Mən sənə eşqindən batmışam qəmə (4.s.224).

Məhəbbətin gənclik mərhələsində olan İsmət barmağındakı nişan üzünü göstərib, ölünce Qanpolada sadiq qalacağını bildirir. Orxan özünü öldürməklə hədələyəndə İsmət fərqi varmadan ona xəncər verir. Səlmə ananın məktubu oxudub qayıtması İzzətlə Orxanda çəşqinlik yaradır. Onlar tələsdikləri üçün xəncəri atıb, həyətdə gizlənilirlər. Bu vaxt İsmətin qardaşı Səlim gəlib xəncəri götürür və onun nə üçün yerdə olduğunu bacısından soruşur. İsmət müxtəlif hərəkətlərlə xəncərdən xəbərsiz olduğunu söyləyir. Səlim xəncərin hansısa bir cinayətlə bağlı olduğunu bildirir, eyni zamanda Qanpoladın hicranıyla bağlı İsmətin özünü öldürmək istədiyindən şübhələnib qorxur və xəncərin haradan bura düşməsinə aydınlaşdırmaq istəyir. İsmət qardaşının əl çəkməyəcəyini görüb, anladır ki, xəncər Orxanıdır. İsmətdən rədd cavabı aldığı üçün xəncəri verib, onu öz əlləriylə

öldürməsinə diləmişdir. Səlim bacısından bu acı xəbərləri eşidən kimi bacısına tapşırır ki, hadisədən Səlmə ananı xəbərdar etsin. Məktubu oxudub qayıdan Səlmə ana oğlu Qanpoladın gəlməsini bilib, çox sevinir və İsməti muştuluqlayır. İsmət də öz növbəsində bu xəbəri ata-anasına çatdırmaq üçün öz evlərinə tələsir. Qanpoladın gəlişiyə bağlı xəbəri gizləndiyi yerdən eşidib bilən Orxanı qısqançlıq hissləri bürüyür. Dostu İzzət Orxanı başa salır ki, hələ nə isə əldə etmək üçün vaxt var. Xəyanət nəticəsində türməyə düşən və indi azadlığa buraxılan Qanpoladın gəlib çıxma xəbərini Səlim Səlmə anaya çatdıranda Səlmə ana sevincək Səlimin muştuluğuna bir gümüş kəməz bağışlayır. Bu vaxt lap yaxınlıqda tapança səsi eşidilir. Orxan öz dostları İzzət və Muradla birlikdə Qanpolada atəş açırlar. Murad qaçıb, Səlmə ananın evində ondan sığınacaq istəyir. Bu vaxt Səlim içəri girib ondan qaçan çərkəz Muradın Qanpoladın qatili olduğunu Səlmə anaya söyləyir. Səlmə ana acı xəbərdən şiddətlə ağlayıb Allaha üz tutur. Yaralanmış Qanpoladı gətirirlər. Öz qatillərindən intiqam alan Qanpolad anası Səlmənin, sevgilisi İsmətin qarşısında mərdi-mərdənə ölür və ölərkən qatili bağışlamağı anasına vəsiyyəət edir. Yeganə oğlunu itirən Səlmə ana oğlu Qanpolad kimi mərdirdir. Onun mərdliyini düşməni Murad da etiraf edir, mənə ananın qarşısında cılızlaşır, özünə ölüm diləyir. Qanpolad öz əvəzinə iki nəfəri öldürüb, öz qisasını aldığına görə həm ananın qarşısında, həm də sevgilisi İsmətin qarşısında ərliyini təsdiq edir. İsmət qan tökülməsin dəyə həqiqəti qardaşından gizlətmək istəsə də sonda deməyə məcbur olur. İsmət gəncdir, gözəldir, şuxdur. O, əhdinə, vəfasına sədaqətli. Məhəbbət qəlbin zərifiyindən, mədəniyyətin zənginliyindən yaranır. İsmətin Qanpolada məhəbbətində səliqə, təmənnsizlik vardır. Qanpoladın dostları Orxan onun dostları İzzətlə Murad düşmənçilikdən əlavə həm də sadəcə qudurgandırlar. Onlar cəmiyyətin yüz illərlə qoruduğu adət-ənənəyə biganədirlər. “Ana” dramında H.Cavidin öz qəhrəmanlarına, eyni zamanda qadın qəhrəmanlarına münasibəti neytraldır. O, hadisələri olduğu kimi əks etdirmişdir.

H.Cavidin “Ana” dramındakı Səlmə ana M.Qorkinin “Ana” romanındakı inqilabçı Pelageya Nilovna kimi mübariz deyil. Pelageya Nilovna kütləni ayağa qaldırmaqla oğlunu arxalı, dayaqlı, əyilməz edir. Səlmə ana isə oğlu Qanpoladın sonuncu vəsiyyətinə əməl etməklə onun ruhuna dinclik bəxş etmək istəyir. Ömrünün müdrik çağlarını yaşayan Səlmə ana daxilinə qapılan, haqqa, ədalətə inanən, bərişdirən müdrik ana obrazıdır. Ana qatil çərkəz Muradı ona görə daha güclüyə (Allaha) göstərərək azadlığa buraxır ki, son nəfəsində oğlu bunu ondan diləmişdir. Ana intiqamının yolunu oğul məhəbbəti çəpərləmişdir. “Murad özünü dərk edib, peşmançılıq içərisində boğulsa da, ən tragik şəxsiyyətə anadır. Səlmənin qəlbində ana məhəbbətindən doğan intiqam hissi ilə verdiyi sözü yerinə yetirmək borcu arasında gedən toqquşma onun tragizminin əsasında dayanır” (7.s.114).

Qanpolad “İsmət” deyə-deyə dünyasını dəyişir. İsmət Qanpoladın ölüm ayağındakı mərdliyini son dəqiqəsində də “İsmət” deyib qıyva çəkdiyini tezliklə unuda bilməyəcəkdi. Beləliklə, İsmətin bundan sonrakı təmənnsiz saf məhəbbəti mistik məhəbbətə çevrilmişdir. Ölülərin rəqsi, qara geyimli mələk göyün dərinliyindəki qaranlıqlar və s. mistik anlayışlar H.Cavidin demək olar ki, bütün dramlarında mütləq xətlərdən biri kimi hərəkətdə verilir, hadisələrin açılmasında xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Ölüm mələkləri sevgililər üçün əbədi səadət gətirməyə gəlir. Bir qayda olaraq onlar sonda yüksəkliklərə doğru qoşurlar. Bu əsərdəki hər iki qadının Səlmə ananın və İsmətin məhəbbəti Qanpoladın ruhuna olan məhəbbətlə-mistik məhəbbətlə tamamlanmışdır.

Əlbəttə, bu, o zaman Cavid yaradıcılığında baş verən sevincici bir hal idi. “Ana” pyesindən sonra H.Cavid “Maral” faciəsini qələmə aldı. O vaxtdək Cavid yaradıcılığında rüseyim halında özünü büruzə verən demokratizm “Maral” əsərində artıq təkmilləşməyə, özünü daha aydın, daha real şəkildə göstərməyə başlayır. Bu fikir faciənin həm mövzusunə, həm də ideya istiqamətinə aiddir. “Maral” pyesində Hüseyn Cavid ailə-məişət münasibətlərində dərin kök salmış köhnə adətlərin törətdiyi faciələri, vəhşilikləri bütün mənfilikləri ilə açıb göstərmiş, köhnə cəmiyyətdə yaranmaqda olan işıqlı cəhətləri – qarşılıqlı sevgi, qadın azadlığı, mədəni ailə uğrunda mübarizə meyllərini özünəməxsus cizgilərlə, romantik boyalarla qələmə almış, mənalı bir sənət əsəri yaratmışdır.

“Maral” faciəsinin məfkurə əsaslarını klassik dramaturgiyamızda Cavidə də işlənmiş və o zaman artıq ənənə halını almış “atalar və oğullar” problemi təşkil edir. Sarsılmaqda olan köhnə cəmiyyətdən dişləri və dırnaqları ilə bərk tutan “ataları” – Turxan bəy, Qazı; qaranlıq mühtidən işıqlı aləmə, mədəni həyata doğru qoşan “oğulları” – Cəmil bəy, Maral, Humay, Nadir bəy və başqaları təmsil edirlər. İstismar, ictimai bərabərsizlik və cəhəlat üzərində qurulmuş dünyanın mənfur mücəssəməsi olan Turxan bəyin belə bir fəlsəfəsi vardır: “Heç bir hiss, heç bir qüvvət, heç bir yer yox ki, orada altun, gümüş rol oynamasın... Dünyanın bütün ləzzəti, bütün səadəti ancaq para ilə əldə edilə bilər. Fəzilət də paradır, insanıyyət də...” Bu fəlsəfə Turxan bəyin pozulmaz həyat qanunudur. O, hər addımında ancaq bu qanuna əsaslanır, hətta oğlunu evləndirmək istərkən belə, bu amansız qanunun çərçivəsindən kənara çıxmır. Turxan bəyi oğlunun səadəti, seçdiyi qızı sevib-sevməməsi maraqlandırmır. Turxan bəy varlı bir adamla qohum olmaq, bu qohumluqdan nə isə bir şey qazanmaq istəyir. Turxan bəyin pul və dövlət ehtirası Hacı Səməd ağanı (“Bəxtsiz cavan”) xatırlatmır? Vaxtilə Fərhadı təhsildən saxlayıb sevmədiyi bir qızla zorla evləndirmək istəyən Hacı Səməd ağa da eyni fəlsəfədən çıxış edirdi. Azad ruh, azad düşüncə, azad sevgi üçün “allahın iki ayaqlı bəlası” kəsilən Turxan bəy cibinin puluna, qolunun zoruna arxalanıb 16 yaşlı Maralı, “maral baxışlı bir mələk” olan füsunkar bir qızı sevgilisindən ayırır özünə arvad edir. Turxan bəy inanır ki, var-dövlət, bəzəkli saray, güllü-çiçəkli bağ Maralı əyləndirəcək, onu ram edəcəkdir. Lakin belə olmur. Turxan bəyin sarayı Maral üçün zindan kəsilir. Zavallı qız Turxan bəyin “bürülmüş murdar üzünü” görməmək, “könül bulandırıcı səsinə eşitməmək” üçün özünə yer tapmır. “Gözəl bahar hər kəsin könlünü açdığı halda, Maralı kədərlandırır, rəngarəng çiçəklərin lətif rayihələri onu boğur, bülbüllərin sevimli nəğmələri sanki ona gülmür, sanki onun təsəlziliyinə ağlayır.” Nəhayət, o, cəhənnəm əzabına dözə bilməyib “söz verdiyi, könül verdiyi” sevgilisi ilə qoşulub qaçmağa hazırlaşarkən vəhşi Turxan bəyin gülləsinə hədəf olur, həyatla vidalaşır. Pyes Maralın faciəsi ilə başlayıb Maralın faciəsi ilə bitir də, süjetin mühüm bir hissəsi Cəmil ilə Humayın sevgi macərəsinə həsr edilmişdir. Cəmil öz təbiəti etibarı ilə Fərhadın (Ə.Haqverdiyevin “Bəxtsiz cavan”) və Fəxrəddinin (N.Vəzirovun “Müsibəti-Fəxrəddin”) romantik qardaşdır, Humay isə onların xəyalpərvər bacısıdır. Bu gənclərin həyata baxışlarında, rəftarlarında, davranışlarında nə qədər yaxınlıq vardır! Müəllif pyesdə faciə ilə bitən Maral-Aslan xətti ilə yanaşı, Cəmil ilə Humayın xoşbəxtliklə nəticələnən sevgi macərəsini bütün əsər boyu inkişaf etdirib qabarıq planda təsvir etmiş və beləliklə, öz mütərəqqi görüşlərini, humanist arzu və istəklərini ifadə etmişdir. “Maral” pyesində Cavid belə bir məntiqi nəticəyə gəlmişdir ki, pul, dövlət, zorakılıq insanı xoşbəxt edə bilməz. Həyatda ideala qovuşmaq, xoşbəxt olmaq üçün insan öz arzu və istəklərində azad olmalıdır. H.Cavid “Maral” faciəsini qələmə alarkən Azərbaycan mətbuatında “Təsəttüri-nisvan”ı ətrafında gedən mübahisə son dərəcə kəskinləşmişdi. Bu zaman qadın azadlığı məsələsində Azərbaycan ziyalıları bir-birinə zidd olan iki cəbhəyə - mütərəqqi və mürtəcə cəbhələrə bölünüb mübarizə edirdilər. “Molla Nəsrəddin” jurnalının başçılıq etdiyi mütərəqqi cəbhə qadınların qara çadra altından çıxıb maarif və mədəniyyətə qovuşması, azad sevgi, mədəni ailə uğrunda, qadının şəxsiyyətini alçaldan şəriət əhkamlarına qarşı çıxır, mürtəcə cəbhə isə İslamiyyətin köhnəlmiş əxلاق normalarını inadla müdafiə edirdi. Bu zaman H.Cavidin molla Nəsrəddinçilərin mövqeyinə keçməsi, mühüm müasir əhəmiyyəti olan bir məsələdə realist Azərbaycan yazıçılarına yaxınlaşıb onlarla bir cəbhədə durması, heç şübhəsiz ki, onun yaradıcılığında yeni, mütərəqqi bir addım idi. Hüseyn Cavid yaradıcılığında “Maral” faciəsi bir də ona görə əhəmiyyətli idi ki, bir zaman şair “Pənbə çarşaf” adlı şeirində çadranı gözəllik, ismət rəmzi kimi tərənnüm etmişdi. İndi isə o, bu pyes ilə öz köhnə baxışlarından əl çəkirdi ki, bu da Cavid yaradıcılığında məfkurə baxımından irəliləyən doğru müsbət bir addım idi.

ƏDƏBİYYAT:

1. Mir Cəlil, Firidun Hüseynov. XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı. Bakı, 1982.
2. Cavid xatırlayarkən. Bakı, 1982.
3. Hüseyn Cavid. Dram əsərləri. Bakı, 1975.
4. Abbas Zamanov. Böyük sənətkar. Bakı, 1976.
5. Hüseyn Cavid. Əsərləri, 5 cildə. Bakı, 2005.
6. Yusif Aslanov. Hüseyn Cavidin söz dünyası. Bakı, 2007.

SUMMARY

In the years that H.Javid came to our literature, the elimination of bourgeois-feudal tyranny was a phase of capitalism's phase of imperialism, economic cultural development, morality and spirituality. During this period, nationalism, chauvinism, slander, ignorance, and inertia were condemned. Nations called on alliance, friendship, brotherhood and peace.

Hussein Javid, the superiority of his many children, was only cleverness, delicacy, delicacy on the subject. H.Javid, S.Vurghun, C.Jabbarli, S.Hussein, M.Mushfig and other our writers called upon the nation to be strong, to win the struggle for survival, to friendship among nations, to brotherhood. Each of them, especially H.Cavid, was urged to manipulate humanity with the feeling of love, love for humanity, love for women, love for people, education, and culture, and progressive ideas, hatred, and devilishism.